

ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ

Харитонов Євген Олегович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України, завідуючий
кафедри цивільного права*

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГУЛЯТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ З ПОГЛЯДУ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Впорядкування будь-якої системи може здійснюватися двома шляхами: 1) регулювання спеціальним суб'єктом; 2) саморегулювання. Якщо у першому випадку регулювання здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом, що має можливість владного впливу на поведінку інших осіб (держава, органи місцевого самоврядування тощо), то у другому – регулювання відносин учасників відносин здійснюється самими цими учасниками на основі домовленості між ними.

У кожному разі, результатом правового регулювання є виникнення (за наявності певних обставин – юридичних фактів) правовідносин, під якими маються на увазі правовий зв'язок між суб'єктами права, котрі мають взаємні юридичні права та обов'язки.

У залежності від виконуваних функцій правовідносини поділяються на:

1) регулятивні – через які здійснюється безпосереднє правове регулювання (впорядкування) суспільного життя — встановлення юридичних прав та обов'язків тощо; 2) охоронні – які опосередковують застосування юридичних санкцій, передбачених на випадок правопорушення. Різновидом регулятивних правовідносин, з певними застереженнями, можна вважати правовідносини організаційні, котрі виникають у процесі впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення спеціальних процедур, за допомогою надання спеціальних повноважень певним особам тощо. Вони мають місце у сфері як публічного, так і приватного права, але, у кожному разі, забезпечення належної реалізації прав та обов'язків їх суб'єктів проводиться за допомогою імперативного методу впливу на останніх.

Враховуючи зазначене, варто розрізняти регулятивні приватні та регулятивні імперативні правовідносини. Віднесення конкретних правовідносин до першого чи другого типу залежить від домінування диспози-

тивних чи імперативних елементів у обраному методі правового регулювання суспільних відносин. Якщо у регулюванні відносин власності, частини відносин у галузі підприємницької діяльності тощо імперативний елемент цивільно-правового методу сполучається з диспозитивним елементом, то при договірному регулюванні цивільних відносин диспозитивний елемент є провідним, що робить договір складовою частиною цивільного законодавства, а відтак забезпечує можливість саморегулювання.

З урахуванням цієї обставини регулятивні цивільні правовідносини можуть бути поділені на: 1) ті, що виникають, припиняються, змінюються тощо безпосередньо на підставі припису норм актів цивільного законодавства та прямо вказаних в останніх юридичних фактів, і зміст яких визначається згаданими нормами (імперативні цивільні правовідносини); 2) ті, що виникають на підставі вільного волевиявлення учасників цивільних відносин, втіленого у відповідну правову форму, передбачену законом (диспозитивні правовідносини); 3) ті, що виникають, припиняються, змінюються тощо безпосередньо на підставі припису норм актів законодавства та інших публічних актів, але зміст яких визначається волевиявленням учасників цивільних відносин, у межах, встановлених зазначеними нормами і актами (змішані цивільні правовідносини).

Якщо диспозитивні цивільні правовідносини є результатом і правовою формою саморегулювання цивільних відносин, то імперативні та змішані цивільні правовідносини є результатом і правовою формою публічного регулювання цивільних відносин (результатом публічного втручання в галузь приватних відносин). Порівнюючи два згаданих види правовідносин, насамперед слід звернути увагу на таку характерну рису, властиву для всіх публічних правовідносин взагалі, як те, що вони є свого роду «первинними» стосовно суспільних (владних) відносин. Правовідносини тут є головним проявом права публічного на рівні національному, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі норм актів законодавства. Між цими явищами (нормою, встановленою актом законодавства, та правовідносинами) існує причинний зв'язок. Саме у публічних відносинах досягається мета правової норми, проявляється її реальна сила та ефективність.

Натомість, суспільні відносини у сфері приватній за певних умов можуть опосередковуватися неюридичними нормами. Тому тут можлива така ситуація, коли цивільні відносини сторін взагалі не потребують правового втручання. До регулювання цивільних відносин акти цивільного законодавства, засоби публічного (державного) впливу тощо можуть застосовуватися, а можуть і не застосовуватися, якщо між учасниками таких відносин не виникло спору, або спір, який виник, урегульований за взаємною згодою сторін цих відносин.

Зазначені обставини зумовлюють необхідність розгляду регулятивних правовідносин з позиції наявності у них приватної або публічної домінанти, тобто, з урахуванням можливості віднесення до сфери приватного чи публічного права.

Варто зазначити, що поділ права на публічне і приватне у сучасній юриспруденції, який має важливе значення для класифікації правових явищ, вимагає застереження щодо трьох важливих моментів.

По-перше, хоча право в цілому має офіційний, і у цьому сенсі «публічний» характер, терміно-поняття «публічне» може застосовуватися у юриспруденції також і в більш вузькому значенні — стосовно лише тієї частини права, що пов'язана з функціонуванням держави як суб'єкта правовідносин.

По-друге, публічне та приватне право — це не галузі права у їхньому традиційному розумінні, а сфери права. Сфера публічно-правова враховує інтереси насамперед публічні, загальні, котрі, з деякою мірою умовності можуть бути названі «державними». У цій сфері суб'єктивне право формується за нормативним, вольовим принципом. Тому коли йдеться про публічне право саме держава за допомогою законодавчих актів визначає публічний інтерес, що домінує у цих відносинах. Тут дістає вияв воля держави, і за допомогою правових норм відбувається узгодження індивідуальних інтересів у синтезованому інтересі публічному. На такому підґрунті вимальовуються специфічні властивості публічно-правових як таких, що акцентують увагу, передусім, на обов'язках.

Третє застереження стосується того, що двочленна класифікація сфер права іноді піддається критиці за те, що не дає можливості для повного і всебічного дослідження такого складного феномену, яким є право. Зокрема, зазначається, що використання методу дихотомічного поділу є виправданим лише тоді, коли необхідно протиставити певні явища, поняття, категорії тощо, підкреслити наявність в них протилежних рис, засад тощо. Проте, оскільки така класифікація не є вичерпною, в неї не вписуються всі типи відносин, які є предметом правового регулювання і відповідно — усі типи правових норм. Зокрема, за її межами залишаються відносини, що виникають в процесі забезпечення прав та інтересів громадян у соціальній сфері, де держава та інші соціально-публічні утворення не завжди виступають як владні суб'єкти, але й не є звичайними суб'єктами приватного права. Їхні обов'язки стосовно громадян, що виступають як суб'єкти приватних прав, не мають звичайного приватноправового характеру і полягають у виконанні певних дій у якості саме суб'єктів публічного права. Разом із тим, щодо громадян, як суб'єктів приватних прав, органи держави та інших публічних утворень виконують не владні функції, а функції соціального захисту, що дає підстави для виокремлення «третьої» сфери — «соціального права».

Слід згадати, що «соціальне право» позначаються різні, часом протилежні поняття. Так, у перші роки радянської влади цей термін пропонувалося використати для позначення сукупності норм, що регулювали торговий обіг та деякі суміжні відносини, передусім, норми цивільного і трудового права. Отже «соціальне право» значною мірою було тотожним поняттю приватного права, яке не визнавалося радянською доктриною.

Разом із тим, наголошування на соціальних аспектах приватних відносин певною мірою призвело до звуження сфери останніх (зокрема, за їхніми опиняються виробництво та реалізація продукції, що зумовило появу ідеї «господарського права» тощо), створення ідеологічного підґрунтя для втручання у них держави з відступом від засад приватного права (це знайшло відображення у сумнозвісних ст. 1 та 4 радянських цивільних кодексів 20-х років, а також у самій оцінці спрямованості ЦК), широкого використання адміністративного інструментарію.

Водночас, використання адміністративних методів впливу в галузі регулювання соціальних відносин було однією з підстав формування протилежної позиції – віднесення соціального права до публічної сфери. Так, у ФРН, де у 70-х роках XX ст. був створений Соціальний кодекс, соціальне законодавство розглядається як таке, галузі котрого являють правові системи, що є похідними від адміністративного права. Воно, зокрема, передбачає право громадян на отримання юридичної допомоги та консультацій з питань, що належать до соціальних послуг, встановлює перелік соціальних послуг, порядок їх надання, а також обов'язки установ та відомств, котрі їх надають. Таким чином, у цьому випадку, фактично, має місце інша крайня точка зору: соціальне право розглядається як похідне від права адміністративного.

Обидві наведені позиції не є бездоганними, оскільки кожна з них відображає ту чи іншу доктрину, характерну для певної правової системи. Тому в кожній з них з врахуванням пріоритетів, що склалися, ідеології та філософії права (власної або адаптованої) соціальне право «вирощується» з тієї чи іншої класичної сфери права – приватного чи публічного права. Відповідно сформовано характерні риси і розставлено акценти.

Можна припустити, що не останню роль у визначенні таких підходів відіграло і відіграє усвідомлене чи підсвідоме бажання правознавців втриматися в межах традиційного двочленного поділу права на приватне і публічне. Звідси випливає висновок, що врахування дихотомії «публічне право – приватне право» залишається основним методологічним прийомом дослідження основних правових категорій, у тому числі, правовідносин.

Зазначене, у свою чергу, зумовлює необхідність характеристики приватного права як концепту, порівнюючи його з «парним концептом» –

правом публічним, попри те, що популярна в юриспруденції характеристика приватного права шляхом аналізу дихотомії «приватне право-публічне право» на тлі сучасних викликів часу здається вже недостатньою. Адже вона лише дає можливість достатньо точно розділити (протиставити) «таке – не таке», але не дозволяє дати повну характеристику того чи іншого концепту. Разом із тим, абсолютна відмова від аналізу згаданої дихотомії була б невиправданою, оскільки такий аналіз може успішно слугувати першою сходинкою наукових розвідок у цій царині. Застосування такого прийому дає можливість «відсікти» «не такий феномен», а відтак зосередитися на аналізі концепту, який нас цікавить.

Приватне право разом із правом публічним у сукупності утворюють наднаціональну систему об'єктивного права, що є складовою частиною цивілізації (культури). Таким чином, поділ права на публічне і приватне є не просто класифікаційним розмежуванням, це – результат врахування існування якісно різних сфер правового регулювання. Від початку розвитку цивілізації, коли право виникає як концепт, воно може розглядатися, з погляду теорії, як система, що складається з двох відносно самостійних сфер – публічного права і приватного права. При цьому якість права у цілому визначається ступенем розвитку кожної з них. Недооцінка котроїсь з названих сфер призводить до деформації уявлення щодо правової системи, її однобічної характеристики, вад концепту права, а відтак може впливати на вірність визначення перспектив правового регулювання.

Спираючись на таке розуміння приватного та публічного права, якраз і можливо проводити згадану на початку цих тез диференціацію регулятивних правовідносин на правовідносини приватноправового (диспозитивного) та публічно-правового (імперативного) типу.

Харитонова Олена Іванівна,

*доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України, завідувач
кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВІДНОСИНИ ТА ПРАВОВІДНОСИНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ : ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Узагальнюючий термін «інтелектуальна власність» увійшов до юридичного обігу після прийняття 14 червня 1967 р. у Стокгольмі Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, якою до такої власності віднесені літературні, художні твори та наукові праці.